

ანალიზის საფუძველზე, დაწვრილებით გამოიკვლია, თუ როგორ აღიქმებოდა და ფასდებოდა ქართველთა მიერ ბერძნულ-ბიზანტიურ კულტურა სხვადასხვა პერიოდში⁷⁹. ქართველების მიერ აღმოსავლურ-მაჰმადიანური სამყაროს, რუსეთისა თუ დასავლეთ ევროპის აღქმა ჯერ კიდევ ელის ამგვარ შესწავლას. ამის შემდეგ შესაძლებელი იქნება საუბარი კულტურათშორისი ურთიერთობის ქართულ პროგრამაზე თუ მოდელზე, რომელიც განპირობებული იყო ჩვენი კულტურით და, თავის მხრივ, განსაზღვრავდა მის სახეს.

4. ბირთვი – პერიფერია

განაპირა, მარგინალური, სასაზღვრო კულტურის რაობას მსჯელობისას დაგვჭირდა „პერიფერიის“ ცნების გამოყენება. იმ შემთხვევაში, ძირითადად, მხედველობაში გვქონდა ამ ცნების გეოგრაფიულ-სივრცითი მნიშვნელობა. ამ აზრით, თითოეულ ცივილიზაციას გააჩნია თავისი კულტურულ-ეთნიკურ-გეოპოლიტიკური „ბირთვი“ და „პერიფერია“. აქედან პირველში იგულისხმება, ატონობის სიტყვით რომ ვთქვათ, ცივილიზაციის წარმოშობის არეალი, ანუ ის სივრცე, სადაც ძირითადად ყალიბდებოდა მისი სოციოკულტურული სახე ფასეულობათა სისტემა. „პერიფერია“ კი გულისხმობს ამ არეალის გავრცელების შედეგად მის ფარგლებში მოქცეულ სივრცეს, რომელსაც მსგავლავს ფასეულობათა იგივე სისტემა და მეტ-ნაკლებად იგივე სიციოკულტურული სახე აქვს. პერიფერიაზე განთავსდებიან განაპირა ან სასაზღვრო კულტურები, რომლებიც კი არ „ამთავრებენ“ „შემოსაზღვრავენ“ ამ ცივილიზაციას, არამედ „გახსნიან“ მას სხვებთან კონტაქტისათვის; მეზობელ ცივილიზაციათა „პერიფერიები“ ერთმანეთისაგან მკაცრად გამიჯნული არ არიან. შესაბამისად, შეიძლება გამოიყოს ცივილიზაციის „ბირთვული“ და „პერიფერიული“ ან „განაპირა“ კულტურები. ამ აზრით, შეიძლება ვთქვათ, რომ

⁷⁹ კეკელიძე კ. შემოქმედებითი პროცესი ძველ ქართულ ლიტერატურაში იდეოლოგიური ხასიათის ზოგიერთ მომენტთან დაკავშირებით. – კეკელიძე კ. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ.2. თბ., 1945, გვ.195-217; მისივე ქართული წვლილი ბიზანტიურ ლიტერატურაში. – იქვე, ტ.3, თბ., 1955, გვ.2-11.

ბირთვი კულტურა არ განეკუთვნება იმ კულტურათა რიცხვს, რომლებიც ყალიბდებოდნენ როგორც რომელიმე ცივილიზაციის „ბირთვი“ (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ჩამოყალიბების პროცესის მხოლოდ კავკასიური ერთობის „ბირთვად“ ქცევის არარეალიზებულ პრაქტიკას XI-XII საუკუნეებში); თავისი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე იგი წარმოადგენდა ერთ-ერთს იმ სასაზღვრო კულტურათა რიცხვს, რომლებიც დასავლურ და აღმოსავლურ ცივილიზაციათა კონტაქტის ზონაში მდებარეობენ.

კულტუროლოგიაში პერიფერიულობა-განაპირულობის, ბირთვისა და პერიფერიის ცნებები სხვა მნიშვნელობითაც იხმარება, კერძოდ, ფასეულობით-აზრობრივი მნიშვნელობით. ასეთი გაგებით, ბირთვი უნდა იქნას სიმბოლოთა, ფასეულობათა და შეხედულებათა წესრიგის ცენტრი, რომელიც მართავს საზოგადოებას. ბირთვის ელემენტებს შეადგენენ შეხედულებანი და ფასეულობანი კულტურის სხვადასხვა სფეროდან (მაგალითად, სამეურნეო პრაქტიკა, რელიგია, ხელოვნება და სხვ.), როგორც „დიდი ანუ წერილობითი“, ისე „მცირე ანუ უწერილობითი“ ტრადიციის სახით. უმნიშვნელოვანეს ფაქტორებად, რომლებიც განსაზღვრავენ ცივილიზაციის ბირთვის ფორმირებას, მიჩნეულია რელიგია, ხელოვნება, ფილოსოფია⁸⁰. ცივილიზაციის ბირთვი, ისტორიული დინამიკის თვალსაზრისით, მყარი ელემენტებისაგან შედგება, მაგრამ იგი არც უცვლელია და არც მონოლითური. ამის მიზეზები მისი ჰეტეროგენულობაა; მისი შემადგენელი ნაწილები (მსოფლიო მხედველობრივი პრინციპები, სტერეოტიპული შეფასებანი და სხვ.) ბირთვში სხვადასხვა დროს ინტეგრირდებიან, თუმცა არ არიან ალტერნატიული კონკრეტული ისტორიული ეპოქის ნიშნით.

ასეთი თვალსაზრისით, ძირითად თანამედროვე ცივილიზაციათა ბირთვულ ნიშნუებად მიჩნეულია შემდეგი მახასიათებლები: დასავლური ცივილიზაციისათვის – თავისუფლების, საკუთრების, სამართლის, დემოკრატიის, რაციონალიზმის, კრიტიკულობის ფასეულობანი; სამხრეთაზიური ცივილიზაციისათვის (დომინანტი – ინდოეთი)

⁸⁰ Шилз Э. Общество и общества: микросоциологический подход. – В кн.: Американская социология: перспективы, проблемы, методы. М., 1972, с.353.

– წარმოდგენა კარმაზე, მეტემფსიქოზზე (სულთა გადასახლება თვითსრულყოფის გზებსა და კასტურ დაყოფაზე; შორეულადმოსული ცივილიზაციისათვის (დომინანტი – ჩინეთი) – სპეციფიკურ პატერნალიზმი „უფროსებსა“ და „უმცროსებზე“ რეალური ზრუნვით, ზიარება სიმბოლოებისა და რიტუალების განსაკუთრებულ როლით ანალოგიებით (განსაკუთრებით – ბუნების საგნებთან ანალოგიით აზროვნება; ისლამური ცივილიზაციისათვის – ალაჰის ყოველისშემძლეობის აბსოლუტიზაცია, შესაბამისი ფატალიზმი, მკაცრი პატრარქატი და ა.შ.⁸¹ განსაკუთრებულ შემთხვევად გვევლინება ცივილიზაციები ორი ბირთვული წარმონაქმნით, ან კიდევ ჩამოუყალიბებელი, ანტინომური ბირთვით; ასეთთა რიცხვს, ჩვეულებრივ, მიაკუთვნებენ რუსულ და ლათინოამერიკულ ცივილიზაციებს⁸².

რაც შეეხება პერიფერიას, მასში თავს იყრის ელემენტები, რომლებიც გამოდის ცივილიზაციის ბირთვის გარეთ. ეს უკანასკნელი ამოიცავს მთლიანად და სრულად ფასეულობებს, რომლებიც აღიარებულია საზოგადოებაში. არსებობს ფასეულობანი, რომლებიც მხოლოდ გარკვეულ ფარგლებში ვრცელდება. პერიფერიულად შეიძლება მოგვევლინოს: სწრაფწარმავალი ელემენტები, რომლებიც შედარებით მოკლედროში (ერთი-ორი თაობის ცხოვრება) ქრება; ელემენტები, რომელთაც არ შეუძენიათ უნივერსალური, საერთოცივილიზაციური მნიშვნელობა, მაგრამ განაგრძობენ ფუნქციონირებას; ინოვაციური ელემენტები, რომლებიც დროთა განმავლობაში შეიძლება დამკვიდრდნენ ან არ დამკვიდრდნენ, იქცნენ ან არ იქცნენ ბირთვულად⁸³.

ოლექტიმორი პერიფერიას განახლების წყაროდ მიიჩნევს, საიდანაც ცვლილებათა იმპულსები ცენტრისაკენ მიემართება. მაგალითად, ჩინეთში ფეოდალიზმის წარმოშობას ლექტიმორი ცენტრზე პერიფერიის ზემოქმედებით ხსნის.⁸⁴

⁸¹ Розов Н.С. На пути к синтезу макроисторических парадигм. – В журн. Философия и общество, М., 1998, № 4, с.130.

⁸² Шилз Э. დასახ.ნაშრ., გვ.351.

⁸³ იქვე, გვ.353.

⁸⁴ Лэттимор О. Периферия как источник обновления. – В кн.: Этнос и политика. Автор-сост. А.А.Празаускас. М., 2000, с.210-213.

ცივილიზაციის ზოგი სექტორი მეტად პერიფერიულია, ზოგი – საკლებად, რაც უფრო პერიფერიულია მათი მდგომარეობა, მით უფრო საკლებია ისინი გამსჭვალული ბირთვული ელემენტებით, ნაკლებად მოცული ცენტრალური ინსტიტუციური სისტემით.

პერიფერიის სოციოკულტურული ბუნება არაერთგვაროვანი და მარტივია, ერთი მხრივ, პერიფერია ექვემდებარება ცენტრს, მეორე მხრივ, მან თავად შეიძლება გავლენა იქონიოს ცენტრზე, ჩაენაცვლოს ან ჩამოშორდეს მას.

„ბირთვი-პერიფერიის“ ცნებათა კიდევ ერთი ინტერპრეტაციის მიხედვით, ცივილიზაციის კულტურული ბირთვი წარმოდგენილია ელემენტების, აზროვნების, სტილის, ქცევის ნიმუშთა სისტემის სახით, რომელიც საფუძვლად უდევს მთელი ცივილიზაციის დანართს ნიმუშებს⁸⁵. კულტურული ბირთვის უპირველესი მატარებელია ცივილიზაციის საზოგადოება-დომინანტი (ან საზოგადოება-დომინანტები), მის ირგვლივ განლაგებულია საზოგადოება-სუბდომინანტები, რომლებიც დომინანტის ნიმუშთა რეციპიენტებია, ამასთან, მათი ცივილიზაციური კუთვნილება ცალსახად განსაზღვრულია. მაგალითად, ნ. როზოვის აზრით, ევრაზიული ცივილიზაციის სუბდომინანტებს წარმოადგენენ ბელორუსია, აღმოსავლეთ უკრაინა და რუსეთის შიდა ეროვნულ-ეთნიკური წარმონაქმნების უმრავლესობა, აგრეთვე საქართველო და სომხეთი, რომელთაც, როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, თურქეთიდან და აშშ-დან მომდინარე მიზიდულობის ძალების ზემოქმედებით, მარგინალურ ზონებად ქცევის საფრთხე ემუქრება⁸⁶.

ცივილიზაციის გარე წრეს ქმნის სასაზღვრო (მარგინალური) ზონა, რომლის საზოგადოებები განიცდიან მოსაზღვრე ცივილიზაციების თანაბარ ან რიგრიგობით გაძლიერებად გავლენას. რაც უფრო დაშორებულია მისი კულტურა ცივილიზაციის კულტურული ბირთვისაგან. რადგან პერიფერია (სასაზღვრო ზონა) რთული შემადგენლობის მოვლენაა, მის ამა თუ იმ სეგმენტს შეიძლება

⁸⁵ Розов Н.С. Структура цивилизации и тенденции мирового развития. Новосибирск, 1992, с.39.

⁸⁶ იქვე, გვ.128-129.

გააჩნდეს დამოუკიდებელი ბირთვული კულტურული ელემენტები როგორც ეს იყო, მაგალითად, აღმოსავლეთქრისტიანული (მართლმადიდებლურ-სლავური) ცივილიზაციის პერიფერიალ წარმოდგენის საქართველოში, პოლონეთში, ლიტვაში და სხვ. ნ.როზოვი თვლის რომ პოლონეთი, ლიტვა და დასავლეთ უკრაინა, რომელთაც მჭიდროდ და ღრმა ისტორიულ-ენობრივ-გენეტიკური კავშირი ჰქონდათ რუსეთთან თუ დანარჩენ სლავურ სამყაროსთან, გადასძალა სხვა ბირთვულ როცა მათ კათოლიკობა მიიღეს⁸⁷.

ბირთვი-პერიფერიისა და ცენტრი-პერიფერიის ცნებებს რამდენადმე განსხვავებული დატვირთვა აქვთ თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობათა პრაქტიკაში. ბელგიელი მკვლევარი ბ. კოპიტერს აღნიშნავს, რომ საერთაშორისო ურთიერთობათა გამოკვლევებში და ევროპული პოლიტიკის დისკურსში ტერმინი „პერიფერია“ ხუთი ძირითადი მნიშვნელობით იხმარება: 1. პოზიტიური და პრაქტიკული მნიშვნელობით, ევროპული ინტეგრაციის მოდელის – „ბირთვი-პერიფერია“ – ფარგლებში. ამ მოდელის მიხედვით, საერთოევროპული კონსტრუქცია მოიაზრება როგორც იმ პროცესის შედეგი, რომელიც იწყება ბირთვიდან და თანდათანობით მოიცავს ევროპის კონტინენტის ფართო პერიფერიებს. ბ.კოპიტერსის აზრით, პერიფერიის ეს მნიშვნელობა არ გამოდგება ევროპაში საქართველოს პოზიციის განსაზღვრისათვის⁸⁸; 2. ნეგატიური და თეორიული მნიშვნელობით, იოჰან ვალტუნგის მოდელის – „ცენტრი-პერიფერია“ – მიხედვით ვალტუნგის თანახმად, მსოფლიო შედგებოდა და შედგება ცენტრალური და პერიფერიული ერებისაგან; თავის მხრივ, ყოველ ერს აქვს თავისი ცენტრი და პერიფერია. ცენტრი ცდილობს, თავს მოახვიოს პერიფერიას ეკონომიკური, პოლიტიკური, სამხედრო თუ კულტურული მოდელები⁸⁹; 3. პერიფერია, როგორც კონფრონტაციის ადგილი სხვადასხვა ქვეყანას, აღიანსსა თუ ცივილიზაციას შორის⁹⁰; 4. პერიფერია, როგორც პლაცდარმი რომელიმე ქვეყნის, ქვეყანათა

⁸⁷ Розов Н.С. На пути к синтезу макроисторических парадигм. – В журн. Философия и общество, М., 1998, № 4, с.129.

⁸⁸ კოპიტერსი ბ. დასახ.ნაშრ., გვ.75-78.

⁸⁹ იქვე, გვ. 81.

⁹⁰ იქვე, გვ. 85-88.

როგორც ისტორიკოსთა განხორციელებისათვის⁹¹; 5. მარჯინალური ზონა, რომლის მიმართ შესახელმწიფოთა დამოკიდებულება შეიძლება დასაზღვიდეს, როგორც კეთილგანწყობილი გულგრილობა. ბ.კოპიტერსის აზრით, საქართველოს, დასავლეთთან მიმართებაში, პერიფერიის სწორედ ეს მნიშვნელობა მიესადაგება. ევროკომისიის დოკუმენტებში საქართველო, მილიანად სამხრეთ კავკასიის რეგიონთან ერთად, განსაზღვრულია როგორც ხიდი ევროპასა და აზიას შორის. როცა დასავლეთი განსაზღვრავს პრიორიტეტებს სამხრეთ კავკასიაში, იგი მხედველობაში არ იღებს საქართველოს თვითიდენტიფიკაციას, რომლის თანახმადაც ეს კულტურულად და ისტორიულად ევროპას აკუთვნებს თავს⁹².

აღსანიშნავია ცივილიზაციურ კვლევებში „პერიფერიის“ კიდევ ერთი მნიშვნელობა, რომელსაც ფ.ბეგბი გვთავაზობს. იგი ლაპარაკობს არა ცივილიზაციის პერიფერიაზე, არამედ პერიფერიულ ცივილიზაციებზე, რომელთაც „მეორეულ ცივილიზაციებსაც“ უწოდებს. ეს ის ცივილიზაციებია, რომელთაც მეზობელი, ძირითადი („პირველადი“) ცივილიზაციებისაგან აითვისეს რიგი თავისებურებებისა – ძირითადად, ტექნიკისა და ხელოვნების სფეროში, მაგრამ ამავე ცივილიზაციათა მრავალმა მნიშვნელოვანმა ინსტიტუტმა მათზე ვერაერთარად გავლენა ვერ იქონია, ამიტომ მათ ვერ განვიხილავთ ძირითადი ცივილიზაციების შემადგენლობაში. მაგალითად, ჩინურ და ინდურ ცივილიზაციებს შორის განლაგებულია ბირმის, ცეილონის, კამბოჯის, ტიბეტისა და სხვ. პერიფერიული ცივილიზაციები; ნეპალი პერიფერიულია ინდურ, ხოლო კორეა – ჩინურ ცივილიზაციასთან მიმართებაში.

ფ. ბეგბის აზრით, ცივილიზაციათა პერიფერიულობა მისი მუდმივი ნიშანი არ არის. მაგალითად, ეგვიპტური და ბაბილონური ცივილიზაციები დაშლა-დაცემის წინ პერიფერიულად იქცნენ კლასიკურ ცივილიზაციასთან მიმართებაში; მეორე მხრივ, პერიფერიული ცივილიზაციები შეიძლება გაქრნენ, გაითქვიფონ ძირითად ცივილიზაციაში, ისე როგორც ეტრუსკებისა და კელტების ცივილიზაციები შთანთქა კლასიკურმა ცივილიზაციამ. დღეისათვის, აღნიშნავდა ბეგბი, ყველა

⁹¹ იქვე, გვ.89.

⁹² იქვე, გვ.97.

არსებული ცივილიზაცია – ძირითადი და მეორეულიც – პერიოდულია დასავლეთევროპული ცივილიზაციის მიმართ: მისი გავლენა ძლიერია მსოფლიოს ყველა კუთხე-კუნჭულში.

მეცნიერის აზრით, პერიფერიული ცივილიზაციების სიცოცხლე გაცილებით ხანმოკლეა, ვიდრე ძირითადისა. საბოლოოდ, ისინი კარგავენ თავიანთ სპეციფიკას, ვერ ეწინააღმდეგებიან რა ძირითად უფრო ძლიერი ცივილიზაციის გავლენას. თავად პერიფერიული ცივილიზაციების გავლენა სხვებზე კი სუსტია. აქ გამონაკლისს ქმნიან მხოლოდ მსოფლიო რელიგიები, ვთქვათ, იუდაიზმი, რომელიც სწორედ პერიფერიულ ცივილიზაციაში წარმოიშვა. ასევე მაღალ შეფასებას აძლევს ბევრი პერიფერიული ცივილიზაციის კიდევ ერთ მიღწევას რომელსაც მსოფლიო მნიშვნელობა ჰქონდა – ფინიკიელთა მიერ ანბანის შექმნას⁹³.

ძირითადი და პერიფერიული ცივილიზაციების გარდა, ბევრ გამოყოფს კიდევ ორ ცივილიზაციას, რომლებიც არ ჯდება შემოთავაზებულ კლასიფიკაციაში. ესენია იაპონური და რუსული ცივილიზაციები. იაპონია ვერ ჩაითვლება ჩინური ცივილიზაციის ნაწილად რადგან მას არ აუთვისებია არც წინაპართა კულტი, არც კონფუციური ეთიკა, არც მანდარინების ინსტიტუტი. უფრო სწორი იქნებოდა იგი პერიფერიულ ცივილიზაციად ჩაგვეთვალა ჩინურის მიმართ, რადგან მან აითვისა დამწერლობის ჩინური ტიპი, მხატვრული სტილის თავისებურებანი, ბუდიზმის ჩინური ვარიანტი. XIX საუკუნეში იაპონია აქტიურად აითვისა ევროპული ცივილიზაციის მიღწევები. დაბოლოს მის კულტურაში არის ასპექტები, რომლებიც საფუძველს იძლევიან იაპონიის მიჩნევისათვის ძირითად ცივილიზაციად. ასეთივე მდგომარეობაშია რუსეთი: – იგი ჯერ პერიფერიული იყო ახლოაღმოსავლურ ცივილიზაციასთან მიმართებაში, შემდეგ – დასავლეთევროპულთან მაგრამ ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე თავს იჩენს ძირითადი ცივილიზაციის დამახასიათებელი ნიშნები.

ეფიქრობთ, პერიფერიული ცივილიზაციის მნიშვნელობა, შემოთავაზებული ფ.ბეგბის მიერ, მთლად მკაფიო არ არის, რასაც, ალბათ თავადაც გრძნობდა, როცა აღნიშნავდა, რომ, მიუხედავად პერიფერ

⁹³ Bagby Ph. Culture and History, p.160-162.

ცივილიზაციების განვითარების მოდელთა მრავალფეროვნებისა და მათი ნაკლებშესწავლილობისა, ცნება „პერიფერიული ცივილიზაცია“ უფროდ უნდა დამკვიდრდეს, რაოდენ ხელოვნურადაც არ უნდა იქნებოდეს იგი.

ასეთია იმ ტერმინთა ძირითადი შინაარსი, რომელთა გამოყენება უნდა შეხდეს საქართველოს ცივილიზაციური კუთვნილების პრობლემაზე განხილვის დროს.

ეფიქრობთ, ქართული კულტურის რაობას ყველაზე უკეთ შეეხება სასახლერო და განაპირა კულტურათა ცნებები, გარკვეულ სწრაფობაში – მარგინალური კულტურის ცნება (იხ. ქვემოთ); მისი ცივილიზაციური კუთვნილების პრობლემაზე მსჯელობისას კი უთუოდ უნდა იქნებოდეს ცივილიზაციის პერიფერიისა და, შესაძლოა, პერიფერიული ცივილიზაციის ცნებები⁹⁴.

⁹⁴ გავიხსენოთ, რომ ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში არაიშვიათად გვხვდება ცნება „ქართული ცივილიზაცია“, თუმცა შინაარსის დაზუსტების გარეშე.